

ИВАН ВАЗОВ - „ЕДНА БЪЛГАРКА“

БАБА ИЛИЙЦА - ЕДНА НЕОБИКНОВЕНА БЪЛГАРКА ИЛИ ЕДНА ОТ МНОГОТО

Години след написването на разказа „Една българка“ Вазов споделя, че първоначалното му заглавие е било „Челопешката гора“, с което е публикуван за пръв път през 1899 г. в списание „Българска сбирка“. Повод за художествено претворяване образа на баба Илийца е едно пътуване до връх Вола във Врачанския Балкан, където според думите на писателя: „ходих да видя мястото на Ботевата гибел“, и в едно ханче му разказват за „подвизите на тая българка.“ Докато в центъра на първоначалния вариант на разказа е била само случката, първото заглавие си е съвсем подходящо. След преработката му обаче през 1902 г. Вазов променя заглавието на „Една българка“, защото иска да насочи вниманието на читателите именно към главната героиня. На изнесените от Захари Стоянов в „Записки по българските въстания“ примери и обобщения за предателството на българските овчари спрямо пръсналите се из Балкана въстаници и Ботеви четници, той иска да противопостави един красноречив случай на съпричастност към тяхната съдба, с който да реабилитира българското име и да остави своята героиня като пример за потомците.

Вазов възвеличава постъпката на тази добра, искрено религиозна, смела и родолюбива жена, която се опитва да спаси един от Ботевите четници, за да я открие сред другите герои на разказа. Качествата, които проявява баба Илийца, я отделят от многото подобни на нея български жени. Тя на пръв поглед е обикновена като тях: добра майка и християнка. Но обаче баба Илийца е необикновена като личност. Тя забравя себе си и собствената си безопасност, за да помогне на изпадналия в беда бунтовник. При това авторът на няколко места в разказа пряко или косвено внушава изключителността на нейното поведение в сравнение с това на някои от героите. Затова баба Илийца не може да бъде считана за събирателен образ на всички българки от онази епоха, за една от многото, а трябва да бъде сравнявана само с тези, които са били способни на подобна саможертва. Тя е една необикновена българка, достойна за възхищение, и в това се крие истинският смисъл на новото заглавие, което Вазов слага на разказа си.

Точното посочване на времето и мястото на действието в разказа „Една българка“ („след обед на 20 май 1876 г.“ и „на левия бряг на Искъра, срещу Лютиброд“) придава достоверност не само на случилото се през този ден, но говори и за реалното съществуване на главната героиня, която предстои да се появи. Читателят неусетно е въведен в онова смутно време след гибелта на Ботев и разгрома на неговата чета, когато из Врачанския Балкан и околните села сноват „шумни потери“. В такова смутно време само някои жени продължават „да ходят пак по кърските работи“, а страхът от турските гонения кара мъжете да се изпокроят по къщите и да не смеят да излизат. Скупчените на брега на Искъра селянки търпеливо чакат ладията, с която да пресекат реката, но появата на две конни заптиета осуetyава това тяхно намерение. С викове, ругатни и размахани за удар камшици те разгонват жените, които с писък се разбягват. И в този момент се появява баба Илийца: „жена около шейсет-годишна, висока, кокалеста-мъжка на вид“, с болното си внуче на ръце, която, вместо да се стъписа от разигралата се пред очите ѝ сцена, тича към турците. Единствено тя има дързостта да не зачете заповедта им никой българин повече да не се качва той ден на ладията, както и да се осмели да ги спре и да им противоречи. Тя настойчиво ги моли да я пуснат да се качи в ладията, убеждава, настоява, благославя, оставайки глуха за грубите им обиди, но постига целта си и пресича с тях Искъра.

Разказвачът разкрива ретроспективно причините за тази необичайна

настойчивост на баба Илийца, а читателят вече е оценил нейната смелост и решителност, благодарение на които тя постига това, което на другите е отказано. Преди да слезе на брега на реката, старата жена е срещнала в церовата гора един от Ботевите четници и това определя всичките ѝ следващи постъпки. Въпреки изненадата и уплахата си от тази неочаквана и опасна среща, селянката не се разпищява, не побягва и с нищо не привлича подозрения върху себе си. Тя не реагира така, както вероятно биха сторили повечето жени на нейно място и в това отношение изборът на бунтовника да рискува и да спре точно нея се оказва правилен. Будният ум на баба Илийца веднага ѝ подсказва с кого се среща, а майчината жалост и съчувствието, основаващо се на присъщата за всеки истински християнин любов към ближния, я карат да откликне на молбата му за хляб и мигом да подаде изостаналите в торбата ѝ корички. Тя точно го информира за положението в селото и мислено си представя опасността, че веднага „ще го предадат на турците“, още повече че „опнатите му дрехи“ не оставят съмнение какъв е и откъде идва. Баба Илийца обаче решава да го спаси, за разлика от всички други, и му обещава да му донесе през нощта хляб и дреха. „Ние сме християни“ е главният аргумент, с който тя спечелва доверието на бунтовника и убеждава сама себе си, че точно така трябва да постъпи. Още повече, че останала по-късно сама с мислите си и с поетия огромен риск, баба Илийца стига до най-красноречивия мотив да помогне: „... българин е, тръгнало е за християнска вяра курбан да става“.

Сблъсъкът на баба Илийца със страхливия и егоистичен калугер в манастира - отец Евтимий, потвърждава нейните изключителни качества на силна личност, смела жена и добра българка. За нейно нещастие, тя не заварва игумена, „старец милостив и добър българин“, а грубия калугер, който мисли само за себе си и срами с поведението си даденото му духовно звание. Какво отличава най-вече баба Илийца от калугера? Докато тя искрено изповядва християнските ценности и се вълнува от участието на ближния, водена от милост и от съзнание за българското, отец Евтимий реагира единствено от позициите на страха и себичността си. Той е на крачка от предателството и при първа възможност би го извършил, защото егоизмът, паниката и безверието му лесно ще го тласнат към пълното нравствено падение. На фона на този неин нравствен антипод образът на баба Илийца се откроява още по-отчетливо, а думите на калугера: „ Ти си луда!“, по-скоро я възвеличават, отколкото унижават. Те я разграничават от самия него и от неговото самозвано чувство за хуманност, с което тя няма нищо общо. Както за ругатните на турците преди това, така и за обидите на калугера баба Илийца остава недосегаема. Той е от онези низки и подли душици, които не само не са в състояние да проявят нейната смелост и родолюбие, но дори не могат да я разберат.

Преодоляването на страха и безпокойството при обратното ѝ връщане през гората малко след полунощ, с болното дете на ръце и с непоколебимото решение сама да помогне на очакващия я бунтовник, е ново доказателство за нейната необикновеност. Колко жени в това робско време са способни на такава постъпка и смелост? Всеки ли на нейно място би имал душевната твърдост и достатъчна мотивация, за да устои на даденото пред бунтовника обещание и без никаква подкрепа сам да действа за спасението му? Отговорите на тези реторични въпроси намираме единствено в делата на баба Илийца и в замисъла на автора да покаже, че сред всеобщите „нехаене“, страх и паника има и такива, будещи уважение и възхищение изключения като нея.

„Половинчасовата страховита борба“ на баба Илийца с кола на брега на Искъра през нощта, за да освободи заключената за него ладия и да се добере през реката до уговореното място, показва на какво още е способна тази изключителна жена. Изпречилото се пред нея ново сериозно препятствие, което далеч не е по силите и възрастта ѝ, не я обезсърчава и не я спира. Тя е приела присърце своя човешки, християнски и родолюбив дълг и нищо не може да я спре да го изпълни. През цялото време на неистовите усилия, които полага при изтръгването на дълбоко забития в земята кол, баба Илийца е обсебена от мисълта, че на отсрещния бряг я

очаква бунтовникът, „премрял от глад, безпокойство и страх“. При втората си среща с него селянката още по-категорично се разграничава от обичайното за това страшно време поведение на повечето българи. Тя съвсем съзнателно поема смъртния риск да приюти бунтовника в собствената си къща сред пълното с турци село, макар много добре да знае какво я очаква. Трудно би могла да бъде наречена събирателен образ и една от многото, щом тя сама признава пред момъка, че ако съселяните ѝ разберат за тази нейна постъпка, то жива ще я изгорят: „Хората са наплашени сега и ме изгарят жива, ако усетят.“ А какво ѝ пречи и тя да бъде като тях и да остане безучастна към съдбата на бунтовника, тръгнал да „разсипва царщината“ Явно, баба Илийца не е равнодушна към българското и християнското, които за нея означават едно и също нещо, и ясно съзнава мисията и саможертвата на Ботевите четници, макар да си тълкува всичко по своему.

Най-необикновената и възвишена проява на баба Илийца обаче е реакцията ѝ при мнимата смърт на внучето ѝ. Формално погледнато, отпаднала е необходимостта да прави добро, щом детето е умряло и Бог не се е смилил над нея, ако приемем, че облогът ѝ с Бога отпреди това е бил едничкият ѝ стимул да иска да стори добро и да помогне на бунтовника. Всъщност, не тази мисъл е била определяща за нейното необичайно поведение, а доброто ѝ сърце, искрената вяра, милосърдието и съзнанието за българското. Нейното родолюбив не е натрапващо се, защото е дълбоко скрито в нея, но е достатъчно силно, за да я накара да мисли и действа различно от подплашените си съселяни. Мисълта и готовността да продължи да се бори за спасението на бунтовника - дори в мига на мнимата смърт на внучето - не засенчва майчината ѝ обич, а само показва колко благородна би могла тя да бъде. Самопожертвователността и нравствена-та извисеност на баба Илийца са още по-ценни, защото тя не е активно участваща в революционните дела, както например една баба Тонка Обретенова или някоя от сподвижничките и укривателките на Васил Левски. И въпреки това, образът на тази Вазова героиня, изграден с толкова обич и с желание нейните изключителни качества да станат образец на подражание за бъдещите поколения, се възприема почти като реална историческа личност и е един от най-обаятелните женски образи в нашата литература.